

Chris Harman

Mandels *Senkapitalismen*

(juli 1978)

Från *International Socialism* 2:1, juli 1978, s. 79ff.

Introduktion

Mandels arbete *Senkapitalismen*, som här C Harman kritiskt recenserar, gavs 1974 ut i 2 delar på svenska. Båda finns på marxistarkivet: [Senkapitalismen, del 1](#) och [Senkapitalismen, del 2](#).

Senkapitalismen emottogs för det mesta positivt i vänsterkretsar – se t ex Bob Rowthorns kritiska, men ändå i grunden positiva recension i *New Left Review* nr 98 1976 [i svensk översättning på marxistarkivet: [Bob Rowthorn: Boken ”Senkapitalismen”](#)] – men det fanns också hårdare kritiker. Till dem hör Chris Harman som tillhörde den strömning, *International Socialists*, vars grundare och främste talesman var britten Tony Cliff, och som fortfarande är en betydande vänsterorganisation i Storbritannien (heter numera *Socialist Workers Party*, SWP). Cliff & Co hade sina rötter i trotskismen, men ansåg i motsats till mer ortodoxa trotskister att Sovjetunionen var ”statskapitalistiskt”. Kring denna fråga och många andra hade det långt innan publiceringen av *Senkapitalismen* förts en livlig och ganska affekterad debatt mellan Mandel och Harman (och andra ”cliffare”) – se t ex Mandels artikel [”Statskapitalismens” motsägelser](#) från 1969. Bakom Harmans kritik mot *Senkapitalismen* finns således djupare politiska motsättningar, vilket kan vara bra att känna till vid läsningen.

Mandels arbeten om senkapitalismen och de ”långa vågorna” (se [Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen](#) – där Mandel även kommenterar en del av den kritik som riktades mot *Senkapitalismen*) har inte upphört att intressera och inspirera – tvärtom. Se t ex [Mandels tolkning av den nutida kapitalismen](#) av Jesús Albarraçín och Pedro Montes, [Efter den gyllene tidsåldern, om ”senkapitalismen”](#) av Michel Husson, samt [Ernest Mandel och historiens pulslag](#) av Fransisco Louçã (samtliga från 1999).

De sidhänvisningar som ges nedan gäller den tryckta versionen av *Senkapitalismen* (del 1 och del 2) när de citerade avsnitten finns där. I några fall hänvisas i stället till den (reviderade) engelska utgåvan.

Maj 2013 / MF

Vi är fyra och ett halvt år in i den värsta globala krisen sedan andra världskriget och något slut på den verkar inte finnas i sikte.

En förståelse av denna kris är central för den revolutionära socialismens strategi och taktik. Står vi inför en tillfällig knick i kapitalismens uppåtgående kurvan? Eller kan vi vänta oss decennier av nedgång för världssystemet?

Ernest Mandel hävdar att denna bok ger några av svaren. Han erbjuder, hävdar han,

”en marxistisk förklaring till orsakerna bakom den långa vågen av snabb tillväxt inom den internationella ekonomin efter kriget... och på samma gång slå fast denna periods inneboende begränsningar som garanterade att den skulle följas av en ny lång våg av ökande social och ekonomisk kris.” [Detta citat finns inte med i svenska upplagan, utan är hämtat från inledningen till engelskspråkiga upplagan av *Late Capitalism*, NLB 1975, sid. 8 *]

Tron att Mandel har åstadkommit denna uppgift har fått minst en av hans adepter att föreslå, att i baksidestexten till Penguin-upplagan av Marx' *Kapitalet* skriva att ”*Senkapitalismen* är det enda omfattande försöket att utveckla det teoretiska arvet från *Kapitalet*”.

Boken är sannerligen omfattande – på nästan 600 sidor behandlar den produktionens växande internationalisering, relationerna mellan utvecklade och ”efterblivna” länder, statens ökande roll, vapnets roll i ekonomin, de tekniska innovationernas ökande takt, problemen med marknaderna och profitkvoten – för att bara nämna några av ”senkapitalismens” karaktärsdrag.

Och ändå misslyckas den med att komma till rätta med de centrala problem vi står inför – att förstå det dynamiska samspelet mellan dessa olika särdrag, på ett sätt som gör att vi kan se varför krisen är som den är, varför systemet spricker mer på vissa ställen (Polen, Egypten, Etiopien, Sydafrika, Italien, kanske Storbritannien) än på andra (Västtyskland, USA).

Misslyckandet tar sig uttryck i att inte lyckas ta en klar, entydig ställning till kontroversiella frågor som skiljer marxister från låtsas-marxister. Mandel vill acceptera teorin om ”ojämnt byte” och avvisa dess mest framstående förespråkare; han vill använda bitar av den permanenta vapenekonomin, men förkastar dess teoretiska underbyggnad; han vill vid ett tillfälle förkasta Rosa Luxemburgs reproduktionsscheman (som bevisar att kapitalismen måste falla sönder genom dess oförmåga att förse sig med marknader), bara för att ta in dem via baddörren igen vid ett senare tillfälle; han vill tala om statens utökade roll, samtidigt som han bortser från den omfattning med vilken den förflyttar systemets anarki till den internationella nivån; han vill säga att imperialismen har förändrats sedan Lenins tid, men också insistera på att den inte har det; han vill peka på de byråkratiska bristerna i de östeuropeiska ekonomierna, men hyllar samtidigt myten om ett ”högre ekonomiskt system” än kapitalismen. Kort sagt, han vill både behålla sin teoretiska kaka och äta den.

Brist på precision i marxistisk *politik* leder till ett vacklande mellan klasserna vid kampens avgörande stunder, det som brukar kallas centrism. Brist på precision i den marxistiska *teorin* leder till förvirring om vad de praktiska uppgifterna är för tillfället. Mandels bok uppmuntrar just till denna förvirring.

Under de senaste åren har det framkommit en hel rad av låtsas-marxister som skraddarsyr sina påstådda teoretiska insikter enligt den politiska praktikens mode – teoretikerna bakom ”tredje-världism”, ”den nya arbetarklassen”, ”nykapitalismen”, ”socialism med ett mänskligt ansikte” eller ”inrikeskolonialism”. Mandel verkar alltid hamna i en position där han uppvisar sympatier för dessa låtsas-teoretiker (och några av deras praktiska slutsatser), fastän ”kritiskt”.

* Svensk översättning finns på marxistarkivet: [Inledning till engelska upplagan av "Senkapitalismen"](#).

Metod

Mandels själva arbetsmetod är malplacerad.

Han försöker visa hur den moderna kapitalismen kan placeras in i de kategorier som Marx användet i *Kapitalet*.

”de ’abstrakta’ rörelselagarna hos [kapitalismen] ... som upptäcktes av Marx i *Kapitalet* ... verkar fortfarande och kan bekräftas i och genom hur den nuvarande kapitalismens ”konkreta” historia utvecklas.” [engelska upplagan sid 11]

Enligt Mandel beror kapitalistiska kriser på en sammanflätning av de olika faktorer som Marx pekade på. Enligt honom består analysen helt enkelt av att identifiera dessa faktorer, och sedan i ett eller två kapitel visa hur deras olika uttryck hopas ovanpå varandra.

Men Marx’ eget tillvägagångssätt var i själva verket mycket annorlunda. Det gick ut på att använda analysen för att identifiera systemets enskilda element, och sedan visa hur de dynamiskt växelverkade och förändrade varandra under processen. Därför vidhöll han att hans metod var *dialektisk*, handlade om växelverkan och ömsesidig omvandling.

När man missar inbördes förhållanden, så missar man systemets dynamik; på samma sätt som den borgerliga ekonomen kan man betrakta systemet som bestående av olika komponenter i en väl fungerande maskin, till och med i en maskin som är underkastad oavsiktliga driftstörningar (”konjunkturella” kriser på Mandelska). Men man kan inte förstå systemets inneboende motsättningar, som har sin grund på det sätt som hela systemet ackumuleras, med en ackumulation som medför att systemet åldras, och detta åldrande förstör drivkraften hos systemets egen dynamik.

För Marx var de kategorier som han utvecklat betydelsefulla eftersom de gjorde det möjligt att se systemet som en själv motsägande helhet, som befinner sig i en ständig förändringsprocess – en förändring som *måste* påverka själva analyskategorierna.

För Mandel utgör kategorierna en förteckning som ska motsvara systemet, för att bevisa att ”marxismen” fortfarande är giltig. Metoden är motsatt Marx’ egen – och står för den delen även i motsättning till de metoder som användes av dem som verkligen utvecklade marxismen efter Marx. Tänkare som Lenin, Bucharin eller Luxemburg hade ofta fel. Men de använde teorin för att belysa systemets utveckling. De kunde göra det eftersom de var beredda att modifiera Marx’ kategorier under processen att tillämpa dem. De hängav sig aldrig åt att pedantiskt pricka av kategori för kategori mot systemet.

Mannen som gjorde sådana förteckningar var ”marxismens påve”, Karl Kautsky. Men Kautskys besatthet av bokstavstrogen marxism fick honom att förlora sin själ. Han var oförmögen att bemöta revisionisternas ytliga kritik eftersom metoden med ”förtecknande” inte förklarar hur kapitalismens dynamik har orsakat nya särdrag. Revisionisterna kunde peka på en nyhet och hävda att den motsade marxismen. ”Marxismens påve” kunde bara hänvisa till marxismens ord och hävda att dessa motsade nyheten.

Dagens fashionabla marxister liknar mycket revisionisterna på Kautskys tid (förutom att de när de skyddar sin vänstra flank brukar hävda att deras ”förbättring” av marxismen är en version av den äkta varan). Mandel har inte metoden som kan motbevisa dem. Vidare kan han inte förneka att vissa av de ytliga fenomen som de pekar på existerar. Och så slutar han med att vara halvt överens med dem och halvt oense sig dem. Det är detta som leder till upprepade själv motsägelser, till en lömsk revidering av marxismen – som när han för att göra eftergifter till ”förespråkarna av ojämnt byte” talar om värde baserat på ”arbetsmängder” snarare än *samhälleligt nödvändig arbetstid* (sv. uppl. del 2 sid. 73 och 77) – till absurda påståenden, och till slumpmässiga förutsägelser.

Inom utrymmet av en relativt kort recension kan jag här inte uppmärksamma alla dessa exempel. Jag kommer istället koncentrera mig på ett par avsnitt – de avsnitt där Mandel försöker analysera efterkrigets uppsving och dess sammanbrott och där han kritiserar den analys som denna tidskrift gjort av den under åren.

Den långa högkonjunkturen och efteråt

Mandels försök att förklara den långa högkonjunkturen på 1950-talet och 1960-talet börjar genom en hänvisning till en rysk (mensjevnikisk) ekonom på 1920-talet, Kondratjev.

Kondratjev hävdade att det precis som det fanns kortvariga hög- och lågkonjunkturer så fanns det också långvariga cykler som omfattade flera decennier. Under ett antal decennier kunde systemet uppvisa en uppåtgående rörelse, med relativt långa och kraftiga högkonjunkturer och relativt korta och svaga lågkonjunkturer. Sedan skulle man nå en vändpunkt, som följdes av svagare högkonjunkturer och mer intensiva lågkonjunkturer. Men till slut skulle ännu en vändpunkt nås, då systemet skulle börja röra sig uppåt igen.

Kondratjev var en mensjevnik just därför att han såg uppåt- och nedåtgångarna som ”större cykler” – en cykel är något som per definition upprepar sig, med nedåtgången som ger upphov till uppåtgången, som ger upphov till nedåtgången osv. I Kondratjevs föreställning om ”cykler” är hans bild av systemet mycket optimistisk: hur dåligt tillståndet än var, så skulle det så småningom bli bättre! Det var därför Trotskij fördömde Kondratjev, även om han själv på Kommunistiska internationalens tredje kongress hade insisterat på att skilja mellan perioder då ”den kapitalistiska utvecklingskurvan” gick uppåt och när den gick nedåt.

”Det är redan möjligt” skrev Trotskij, ”att i förväg avvisa professor Kondratjevs försök att ge de epoker som han kallar för långa cykler samma ’strängt lagbundna rytm’ som man kan se i mindre (dvs. nedgång-uppsving – *CH*) cykler... Vad gäller de stora segment av den kapitalistiska utvecklingskurvan ... bestäms deras karaktär och varaktighet bestäms inte av de kapitalistiska krafternas inre samverkan utan genom de yttre faktorer som kanaliserar den kapitalistiska utvecklingen. (L. Trotskij [Den kapitalistiska utvecklingskurvan](#) (1923)).

Mandel citerar Trotskij's ord om Kondratjev på ett sätt som är typiskt för hans intellektuella slarvighet – och fortsätter sedan låtsas som att skillnaden mellan de två inte spelar någon roll. Kanske beror det på att han i hemlighet står på Kondratjevs sida mot Trotskij: han börjar upptäcka det ”cykliska samspelet mellan kapitalistiska krafter” som producerar vad han kallar långa ”vågor”. En våg, liksom en ”cykel”, är något som rör sig upp och ned med en mekanisk regelbundenhet.

”Långa vågor”

Kapitalismens inre mekanism som producerar långa vågor fungerar så här, enligt Mandel:

1. Under en period utvecklas kapitalismen som Marx förutspådde att den skulle i *Kapitalet*. Det finns en växande tendens till lägre tillväxt och djupare lågkonjunkturer. Under denna period avskräcker den fallande profitkvoten kapitalister från att fullständig omorganisera produktionen, vars syfte är att utnyttja de framsteg som skett inom vetenskap och teknik.

”Under den kapitalistiska produktionens ”normala” betingelser räcker de värden, som lösgjorts efter *en* sju- eller tioårig cykel, visserligen till inköp av fler och dyrare maskiner; men de är otillräckliga för en grundläggande förnyelse av produktionstekniken, framför allt i avdelning I (produktion av produktionsmedel – *CH*), där detta oftast är förenat med upprättandet av helt nya produktionsplatser.” (del 1 s. 110)

Så ackumuleras potentiella innovationer utan att användas; arbetslösheten ökar; krisen i systemet innebär att en allt större andel av kapitalet inte kan hitta en lönsam avsättning för investeringar och förblir oanvända.

2. Men Mandel övergår till ett påstående att efter fyra eller fem cykler av detta slag finns det potential för en ny våg av investeringar, som använder allt ”överskottskapital” och all sysslös arbetskraft, eftersom

”Endast de värden, som lösgjorts efter *flera* på varandra följande cykler för inköp av ytterligare fast kapital, möjliggör ett sådant kvalitativt språng i ackumulationsprocessen. De cykliskt återkommande perioderna av underinvestering har den objektiva funktionen, att lösgöra de kapital som är nödvändiga för en sådan teknologisk omvälvning.” (del 1 s. 110-11)

När den punkten är nådd kan alla lagrade innovationer tas i kraft på en gång, med en omorganisering av hela samhällskapitalet, och detta bereder arbete åt de sysslösa kapitalresurserna.

3. Men den nya tillströmingen av investeringar kommer inte att ske av sig själv. Det kräver först ett motverkande av profitkvotens fallande tendens på lång sikt. Enligt Mandel kommer den nödvändiga ökningen av profitkvoten att ske som en följd av en ”plötslig sänkning av kapitalets organiska sammansättning”, en ”plötslig ökning av mervärdekvoten” genom t.ex. ”ett omfattande nederlag för och atomisering av arbetarklassen”; en ”plötslig sänkning av priset på det konstanta kapitalets element, framför allt råvarorna”; ”en plötslig förkortning av det cirkulerande kapitalets omslagstid” genom förbättrad transport och kommunikation.

Om alla eller merparten av dessa saker sker, då kommer det plötsligt att vara lönsamt att investera i högre grad än tidigare. Systemet kommer att gå från en fas av stagnation och nedåtgång till en expansionsfas.

Det behöver bara tilläggas att graden av ökad arbetarexploatering som krävs för detta utarbetas under de långa perioderna av kapitalistisk tillbakagång. En låg investeringsnivå leder till en ökning av den arbetslösa industriella reservarmén. Detta börjar skapa ett tryck för löneminskning och ökad exploatering, men detta tryck kan endast bli fullt effektivt när de politiska och sociala hindren för löneminskning och påskyndning har eliminerats genom arbetarrörelsens massiva nederlag.

Mandel hävdar att denna kombination av faktorer vände mellankrigsperiodens stora nedåtgång till en ny period av långvarig expansion.

”Under loppet av vår analys har vi pekat på två avgörande moment, som bl.a. kan förklara den ”långa vågen med expansiv grundton” 1940(45)-1966. Dels möjliggjorde arbetarklassens historiska nederlag (fascism och krig) en höjning av mervärdekvoten. Dels ledde den därav resulterande ökade kapitalackumuleringen (ökad investeringsverksamhet) under den tredje teknologiska revolutionen med den snabbare teknologiska förnyelsen och det fasta kapitalets förkortade omslagstid till en långsiktig utvidgning av marknaden för den internationellt utvidgade kapitalreproduktionen, trots dess geografiska begränsning.” (del 2 s. 161)

För en kort tid leder den ökade innovationsgraden till att kortsiktiga cykliska kriser mildras och till en snabb systemtillväxt.

(4) Men så småningom börjar ”vågen” av innovationer att vackla. Samtidigt leder den fulla sysselsättningen till att arbetarna vinner nytt självförtroende. Det klassiska trycket på profitkvoterna börjar göra sig gällande. Expansionens källa börjar torka ut, och en ny period av kriser och stagnation tar vid.

Det finns en viss skönhet i Mandels modell för långa ”vågor”. Om man är kapitalist eller reformist kan man titta på det och känna sig förvissad om att det finns ljus i slutet av tunneln. Svär över den, detaljerna kan vara obekväma, men den ”osynliga handen” finns fortfarande där för att ställa saker och ting till rätta. På lång sikt åtminstone, för Keynes må vara död, men tillgång och efterfrågan, resurser och förväntningar, produktion och konsumtion, prisnivåer och produktionspotential, kommer att stämma överens med varandra igen.

Men skönheten är illusionen av en maskin som aldrig kommer att gå i gång. För kuggarna i resonemangets olika delar passar helt enkelt inte ihop.*

Faktamässiga invändningar?

Invändningarna mot Mandels redogörelse för ”långa vågorna” är både faktamässiga och teoretiska.¹

Först, den faktamässiga kritiken. Denna är riktad mot påståendet att det skedde en ”uppgång” efter 1945 på grund av arbetarklassens ”historiska nederlag” och en ökad exploateringsgrad, följt av en nedgång vid slutet av 1960-talet på grund av en minskande industriell reservarmé, ökad arbetarklasstyrka och en minskning av exploateringsgraden.

1945 dominerades den västerländska ekonomin av en stor ekonomi, USA, och en mindre ekonomi, Storbritannien. De övriga europeiska ekonomierna befann sig i ett tillstånd av förödelse. Ändå ägde det rum ett ”historiskt nederlag” i USA och Storbritannien? Under de senaste 10 åren har vi sett en ökande styrka hos arbetarklassorganisationer i båda länderna, i USA en stor tillväxt i CIOs utveckling (som Mandel knappast bryr sig om att nämna). Fackföreningarna överlämnade en del av sin makt mer eller mindre frivilligt under kriget. Men det var inte alls samma sak som ett ”historiskt nederlag”. Så varför skulle den ”långa uppåtgående vågen” i så fall ha börjat?

Återigen, där nederlag hade skett, i Tyskland, i Italien, i Japan, till och med i Storbritannien 1926, hade de skett många år tidigare. Så om nederlag som följs av en plötslig förändring i styrkeförhållandena mellan klasserna leder till en övergång från en nedåtgående till en uppåtgående våg, varför hade det inte skett 10 eller 15 år tidigare? Som Mandel själv påpekade så fanns förvisso de tekniska innovationerna som exploaterades efter 1945 redan 10 år tidigare.

Dessutom har ingen av Mandels siffror som påstås visa en förändrad exploateringsgrad till förmån för kapitalet rättfärdigat påståendet att de gjorde en snabb kapitalackumulation möjlig på 1950-talet men inte under, låt oss säga, det tidiga 1930-talet. Ändå visar Mandel själv att arbetarnas andel av den tyska nationalinkomsten endast var 2,8 procent mindre före 1950-talets långvariga högkonjunktur än före den långvariga lågkonjunkturen på 1930-talet.

Liknande invändningar kan göras när det gäller påståendena om att det var det ökade trycket från arbetarklassen som störde de kapitalistiska planerna i slutet av 1960-talet.

Mandel hävdar att systemet gick in i en förnyad krisperiod när ”den expansiva långa vågens dynamik började närma sig begränsningarna för den industriella reservarmén ... och en markant ökning av reallönerna började sänka mervärdekvoten.” [citatet finns ej i svenska uppl.]

Denna del av Mandels resonemang är mycket likt det som förs av ett antal högerekonomer, av två låtsas-marxister (Glyn och Sutcliffe) och av en hel rad revisionistiska ekonomer (Rowthorn och Purdy, till exempel).²

* OBS att Mandel vidareutvecklat sin teori om de ”långa vågorna” i boken [Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen](#) – för ett direkt svar på Harmans kritik se not 25 i den texten (och argumentationen i anslutning därtill). – Red

¹ Intressant nog fann jag att några av de invändningarna som jag själv skrev ned i det första utkastet av denna recension har gjorts på annat håll av Bob Rowthorn i sin recension i *New Left Review*. Rowthorn drar dock diametralt motsatta slutsatser från sina invändningar mot dem som jag drog. Han ersätter Mandels redogörelse av krisen med en som tillåter reformistiska svar på krisen, medan jag kommer att hävda att krisen är mer, inte mindre, djupt rotad än Mandel påstår.

² ”Revisionistiska”, inte menat som en förolämpning, utan i den strikta meningen att de överger marxismens grundläggande principer, som arbetsvärdeteorin och profitkvotens fallande tendens.

Samma invändningar måste göras mot resonemanget i varje enskilt fall. För det första har profitkvotens fallande tendens uppträtt i *alla* kapitalistiska och statskapitalistiska länder.³

Detta har skett *oberoende* av arbetarrörelsens styrka eller liknande faktorer – till exempel har det varit möjligt för ett antal kommentatorer att peka på *lägre* vinster i västtyska nyckelindustrier än i Storbritannien, trots arbetarklassens starkare organisation i Storbritannien och lägre produktivitet.

Det har också skett oberoende av den industriella reservarméns relativa storlek. Till exempel har vinstnivåer sjunkit i USA under nio års tid, trots att arbetslösheten har tenderat att röra sig uppåt, så att den nu är lika hög under högkonjunkturer som den brukade vara under lågkonjunkturer.

Mandels egna siffror visar att under perioden 1951-1969 när arbetslösheten var betydligt mindre än den är nu, rörde sig lönsamhetsnivån aldrig mer än ca 1,1 procent över eller under en genomsnittlig siffra på 13,2 procent.

1951	1956–60	1961–65	1966–70
14.3%	12.2%	14.1%	12.9%

Det var först i början av 1970-talet som den föll kraftigt till 9,8 procent.

Men det tidiga 1970-talet var en period med högre arbetslöshet än under 1950-talet och 1960-talet och en period med stagnerande eller till och med fallande reallöner i USA.

Det som har gällt för den största kapitalistiska ekonomin har också gällt i åtminstone några andra viktiga fall. Arbetslösheten i Storbritannien var mycket högre under 1970-talet än på, låt oss säga, 1950-talet. Reallönernas tillväxttakt har varit långsammare – under de senaste tre eller fyra åren har reallönerna tenderat att falla. Profitkvoten har dock rasat, medan den från 1955 till 1965 var mer eller mindre stabil.

Lönsamhetskris och minskade investeringar har även drabbat Västtyskland vid just den tidpunkt då ”den industriella reservarmén” hade vuxit till ca 1 miljon (plus 1 miljon återvändande migrantarbetare) – och detta kvarstår trots arbetarklasskampens låga nivå under ett antal år.

Utifrån empirisk bevisning verkar det inte som om det har skett någon ökning av makt och stridbarhet hos arbetarna som *orsakade* krisen. Snarare har systemet gått in i en ny krisperiod därför att det inte kan upprätthålla sin lönsamhet, även på de ställen där arbetarna accepterar lägre löneökningar än tidigare (eller till och med en nedgång i sina reallöner).

Genom att utgå ifrån den industriella reservarméns storlek, lönenivån och exploateringsgraden som *orsakerna* till krisen, sätter Mandel, Glyn & Sutcliffe, Purdy och resten vagnen framför hästen. De inser inte att krisens orsak måste ligga *utanför* den självklara kampen mellan arbetare och kapitalister över distributionen av den nationella kakan. Det är krisen som avgör villkoren för denna kamp, inte tvärtom.

I och med att Mandel misslyckas med att inse detta uppstår det ett element av extrem godtycklighet mitt i hans analys. Om en minskning av den industriella reservarmén förändrar balansen mellan klasskrafterna till arbetarnas fördel och anger tonen för systemet efter en tid i långvarig kris, kan vi då trots allt inte förvänta oss att reservarméns tillväxt under de senaste åren återigen kommer att ändra tillbaka balansen till kapitalisternas fördel och leda systemet ur krisen? Detta är vad som hände på 1940-talet hävdar Mandel. Varför kan det inte hända igen nu – som revisionister och reformister av alla nyanser låtsas?

³ För det andra, se C. Harman, “Poland and the crisis of State Capitalism”, *IS* 93 och 94.

Mandel kan bara undkomma en sådan slutsats genom att desperat sträcka sig efter andra förklaringar av krisen för att stötta sin mer än rangliga struktur.

Här och var kommer understödet från idén om att det finns ”vågor” av innovationer – som om det skulle finnas någon magisk apparat i drift som innebär att efter av ett visst antal år så måste människans uppfinningsrikedom börja sina och den tekniska utvecklingen avstanna. Återigen sätts vagnen framför hästen. Om systemet var övertygat om en oändlig expansion, då skulle det se till att tillhandahålla produktion av resurser för att säkerställa en oupphörlig framtagning av nya tekniker som ska tillämpas i produktionen. Det är inte någon oberoende värld av ”innovationer” som skapar en lång högkonjunktur eller lång kris. Det är en lång högkonjunktur eller lång kris som ger incitament till tekniska innovationer.

Mandel verkar inte vara alltför säker på denna förklaring, eftersom han vänder sig till andra. Som en blixtnöje från klar himmel presenterar han ”reproduktionsscheman”, mycket lika dem som utarbetades av Rosa Luxemburg 1912. Dessa gör anspråk på att bevisa att systemet oundvikligen kommer att falla samman. Kanske kommer det att ske. Men det är inte en slutsats som man kan dra enbart av ekvationerna. För varför skulle då sammanbrottet ske nu snarare än för 100 eller 70 eller 20 år sedan?

Ekvationerna var korrekta på Marx’ tid, men ändå har systemet genomgått långa expansionsperioder sedan dess. Faktum är att ekvationerna i sig inte bevisar någonting. Det som betyder någonting är de värden som anges för de olika variablerna i dem. Genom att tilldela dessa särskilda värden på ett ganska godtyckligt sätt, kan Mandel visa ett system som är på väg att oåterkalleligen bryta samman. Men han har ingen förklaring till varför hans uppsättning värden bör användas i ekvationerna, och inte en annan uppsättning som, till exempel, skulle visa att systemet fortsätter att expandera i ytterligare 30 år. Och på grund av detta blottar han sig för alla möjliga sorters reformistiska motargument.⁴

I desperation går Mandel vidare till ett tredje, och ännu mer mystiskt argument. Han antyder att systemet måste falla samman i och med att det genomförs automatisering, ty om all arbetskraft blev yrkesutbildad, teknisk arbetskraft, ”skulle det medföra ett radikalt undertryckande av den samhälleliga uppdelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete ... (som) skulle undergräva fabriken och ekonomins hela hierarkiska struktur, utan vilken framtvångande av mervärde från produktivt arbete skulle bli omöjlig. De kapitalistiska produktionsförhållandena skulle kollapsa.” [citatet finns ej i sv. uppl]

Men kapitalistiska produktionsförhållanden vilar *inte* på den ”samhälleliga arbetsfördelningen mellan manuellt och intellektuellt arbete” – det är en del av den socialdemokratiska myten som identifierar medelklassen med den härskande klassen.

Kapitalismen vilar på det faktum att en klass äger (eller kontrollerar) produktionsmedlen och en annan klass (både ”intellektuella och manuella” arbetare) måste sälja sin arbetskraft till dem. Ett sådant system lever inte i rädsla för kollaps på grund av en förändring i ”hierarkin” *inuti* fabriken. I själva verket kan det överleva om ”hierarkin” *inuti* fabriken tillfälligt rivs ner – förutsatt att *marknadsrelationerna* mellan fabriker kvarstår. Om Mandel låtsas något annat så innebär det att överge marxismen för de vilda drömmarna hos de en gång fashionabla teoretikerna för den ”nya arbetarklassen” och ”självförvaltning”.

Teoretiska invändningar

Att Mandel måste försöka hålla ihop denna skakiga teoretiska struktur med mystiskt klister är ingen tillfällighet. För själva de grundläggande elementen i den teoretiska strukturen är felaktiga.

⁴ Som Rowthorn och andra personer alltför gärna ger.

För det första, angående uppfattningen att det finns ”sparat” kapital genom flera cykler av högkonjunkturer och lågkonjunkturer. Det är svårt att göra något meningsfullt av denna uppfattning över huvudtaget. När kapitalisterna vägrar att investera allt sitt kapital så ackumuleras inte överskottet på obestämd tid i något sorts enormt hamstringsförråd, där det väntar 30 eller 40 år på att investeras.

Det som händer är istället att brist på investeringar leder till en låg produktionsnivå, resurser som annars skulle kunna ha använts för att öka välståndet (arbetskraft, råvaror, fabriker) ligger överksamma, ja faktiskt så förstörs de ofta gradvis (arbetare förlorar sin fysiska styrka och sina färdigheter, de till och med svälter ihjäl; råvaror ruttnar; gruvor faller samman; fabriker rostar). Ytterligare mervärde som skulle tillfalla kapitalisten strömmar inte in; det sker återkommande kriser som förstör de ackumulerade vinsterna för hela delar av kapitalistklassen; i ett desperat försök att avvärja ytterligare kriser slösar en nationell kapitalistklass ännu mer överskott på att gå i krig med en annan kapitalistklass; krisen gör sig gällande för kapitalisterna såväl som för arbetarna.

”Hamstringen”, liksom så mycket annat är föremål för systemets skövlingar. Det finns ingen automatisk mekanism genom vilken sju (eller fem) magra cykler ligger till grund för sju feta cykler. Det finns ingen automatisk regenerativ mekanism, ingen ”osynlig hand”.

Mandel har inte heller rätt när han hävdar att en ny våg av innovationer har skapats från detta ackumulerade överskott, som gör det möjligt att kringgå systemets inre motsättningar som beskrivits av Marx ... Innovation som begrepp, under den ”tredje teknologiska revolutionen” som ska kunna förhindra systemets drift mot krisen, även för en begränsad period (25 år), är ett begrepp som introducerades i marxismen för första gången av Mandel. Och det är nonsens. De klassiska marxisterna tvivlade inte på att det accelererade tekniska framstegets effekter skulle få motsättningarna inom systemet att tillta, inte avta.

Som Lenin vidhöll,

”Samtidigt medför teknikens allt snabbare utveckling ständigt talrikare uttryck för disproportionen mellan näringslivets olika delar, kaos och kriser.” (*Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*).

Mandel hävdar på ett ställe att ”en teknisk omvandling av avdelning I” (dvs. produktionen av produktionsmedel) kan skapa ”en ständigt växande marknad och det tillstånd i vilket expansionen inte självt snabbt sänker mervärdekvoten och inte orsakar en minskning av profitkvoten.” Men i bästa fall kan en teknisk förbättring motverka profitkvotens fallande tendens *endast på kort sikt*.

Det är sant att nya produktionsmetoder kan innebära en ökad mervärdesproduktion jämfört med reallönerna. Ökad produktivitet innebär att det åtgår kortare arbetstid för att producera de varor som konsumeras av arbetare, och att det därför kan produceras ytterligare mervärde för kapitalisterna utan att levnadsstandarden sjunker eller att arbetsdagen förlängs.

Men detta kan endast rädda profitkvoten för en kort tid. För ökat mervärde innebär att fler medel finns tillgängliga för investeringar. Om dessa medel används, då inträffar en ökning av kapitalets organiska sammansättning. Och som Marx visade, finns det ingen möjlighet för det ökade mervärdet som erhålls genom stigande produktivitet att hänga med ökningen av kapitalets organiska sammansättning.

Anledningen är nog så enkel. Det finns en *gräns* för hur mycket mervärde som kan produceras av en arbetare – arbetstiden. Om han arbetar åtta timmar om dagen kan han inte producera en nio timmars summa av mervärde. Men det finns *ingen gräns* för tillväxten av kapitalets organiska sammansättning när successiva mervärdesproduktioner ackumuleras ovanpå varandra.

Men jag har ingen anledning att utveckla den detaljen ytterligare här. Ty samtidigt som medan Mandel baserar mycket av sin teori på den påstådda förmågan hos innovationen att motverka trenden för profitkvotens fallande tendens, låter han förbluffande nog i förbigående undfalla sig att

”Höjningen av den samhälleligt genomsnittliga mervärdekvoten får två motsägelsefulla resultat, som slutligen utmynnar i en sänkning av den samhälleliga profitkvoten, dvs av förhållandet mellan totalsamhälleligt kapital och totalsamhällelig mervärdemängd. Å ena sidan ökar kapitalackumuleringen; å andra sidan minskar det levande arbetets andel av den totalsamhälleliga arbetsförbrukningen. Men eftersom bara det levande arbetet skapar mervärde, så är det blott en tidsfråga, tills den av den snabbare kapitalackumuleringen förorsakade ökningen av kapitalets organiska sammansättning går förbi den ökade mervärdekvoten och alltså sänker profitkvoten (inklusive monopolens).” (del 2 s. 224)

Med andra ord, en ökning av mervärdekvoten på grund av ökad produktivitet som förorsakas av en ”våg” av innovationer *kan inte* stoppa profitkvotens minskning för mer än en kort tid. Men om det är sant, då måste stora delar av Mandels teori betraktas som nonsens av ... Mandel.

Rustningsekonomin

Denna tidskrifts första serie sympatiserade med en syn på varför kapitalismen expanderade under ca 30 år fram till slutet av 1960-talet och varför den nu är inne i en ny krisperiod – en teori som vanligen kallas ”den permanenta rustningsekonomin”.

Mandel har ett kapitel om rustningsekonomin. Men han är mycket oense med oss om hur den fungerar. Oenigheten börjar med hur Mandel förklarar tendensen till att kapitalets organiska sammansättning ökar och profitkvoten sjunker.

Liksom de flesta författare, talar Mandel som om varje teknologisk förbättring innebär mer maskiner med färre anställda. Han säger att det är det som orsakar att kapitalets organiska sammansättning ökar. Men så är det helt enkelt inte, som så många icke-marxister har tyckt om att demonstrera. Många innovationer minskar maskinkostnader ännu mer än storleken på arbetskraften.

Det är inte tekniken som sådan som orsakar kapitalets ökande organiska sammansättning. Det är dynamiken i det kapitalistiska systemet *som helhet* och hur detta påverkar den nya teknikens införande. Kapitalismen innebär en systematisk pumpning av mervärde bort från arbetskraften. Konkurrensen mellan kapitalisterna innebär att varje kapitalist står under press att använda det mervärde som står till förfogande (det som han äger eller kan låna) för att få en konkurrensfördel gentemot sina rivaler.

En viss innovationsnivå kan vara möjlig på en låg investeringsnivå. Men *ännu mer* innovationer, ännu effektivare teknik, kommer att göras tillgänglig på en *högre* investeringsnivå. Den kapitalist som gör denna större investering blir den mest framgångsrika. En kapitalist som inte använder så mycket som möjligt av det mervärde som står till hans förfogande till att investera kommer att hamna på efterkälken i konkurrensen. Ju större mängd mervärde som pressas ut av arbetare i hela systemet, desto större möjligheter har kapitalintensiva investeringar att öka konkurrenskraften.

Därför agerar den genomsnittliga kapitalisten under press att öka mängden investeringar jämfört med arbetskraftens storlek – eller med andra ord, att öka kapitalets organiska sammansättning.

Men för att förstå detta måste man förklara trycket att introducera ny teknik i termer av systemets dynamik som helhet. Man kan inte utgå från teknikens dynamik i sig, vilket både Mandel och revisionisterna gör.

Eftersom Mandel inte är klar över detta är han oense med oss när det gäller hur den permanenta vapenekonomin fungerar. För oss (i motsats till författare som Sweezy) förklarar effekten av vapenutgifterna på kapitalets organiska sammansättning i systemet som helhet hur kapitalismen kunde undvika stora lågkonjunkturer under ca 30 år.

Hur kommer det sig? Förklaringen vi erbjuder är ganska enkel. Vapen betalas med det mervärde som är kvar i kapitalisternas händer (eller i deras stats händer) efter att det har portionerats ut till arbetarnas konsumtion, till råvaror och till kostnaden att förnya produktionsapparaten. Ju större del av mervärdet som används för vapen, desto mindre mervärde har kapitalisterna tillgång till för att investera i utökning av produktionsmedlen.

Vapnen förstör inte mervärde – liksom de lyxvaror som konsumeras av den härskande klassen tillhör vapnen den härskande klassen (genom dess stat). De representerar en förändring i mervärdets fysiska form, inte att det överlämnas till någon annan klass (vilket är vad som skulle ha hänt om det istället för vapenutgifter använts för att öka utgifterna för sjukhus, skolor eller någon annan komponent av den ”samhälleliga lönen”).

Därför *kan inte* ökade vapenutgifter ändra förhållandet mellan samhälleligt mervärde och samhälleliga investeringar (profitkvoten).

Vapenutgifternas verkliga effekt är att minska pressen på enskilda kapitalister att använda mervärdet till att utöka produktionsmedlen och stötta upp kapitalets organiska sammansättning. Därför minskar de det långsiktiga trycket på profitkvoten. Till skillnad från kapitalistklassens privatkonsumtion, så skapar de dessutom ett tryck på kapitalisterna även i andra länder att bygga vapen, vilket hämmar deras förmåga att utöka sina produktionsmedel. Det har dock ändå från början funnits inbyggda begränsningar i vapenekonomin. Om en superekonomi som USA spenderade enorma summor på vapen, skulle en initialt relativt liten ekonomi som Japan kunna leva på att exportera till omvärlden utan att själv spendera mycket på vapen. Den japanska ekonomin skulle växa snabbare än den amerikanska – genom att öka sin egen relativa betydelse, en icke-vapenproducent, i världsekonomin *och* pressa andra länder till att spendera mindre pengar på vapen, för att kunna konkurrera med den i en ”ren” marknadskonkurrens.

Resultatet över 25 år blev en minskning av den andel av världsresurserna som går till vapen, en nedgång i dessa utgifters stabiliserande effekt, och en ökad tendens för det internationella systemet att gå mot en ny krisperiod.

På grundval av den permanenta vapenekonomin kan man enkelt få en förståelse om vår nuvarande situation som inte är beroende av mystiska ”långa vågor”. Men Mandel tillbakavisar denna tolkning, även om han vill säga att vapenekonomin har varit delaktig i att stabilisera systemet. (Han är inte mer beredd att anta en hård linje när han är oense med oss än när han är oense med de fashionabla låtsas-marxisterna).

Mandels eget argument angående vapenekonomin är ytterst egendomligt. Han säger att vapenekonomin inte kan lösa realiseringsproblemet – problemet med hur kapitalismen ska hitta marknader. Han hävdar då att den inte kan lösa problemet med profitkvoten heller. Faktiskt går han så långt som att säga att den förvärrar problemet (fast han vågar inte fråga sig hur det kommer sig att perioden då USA och Storbritannien hade sina högsta vapenutgifter var samma period då de besvärades minst av profitkvoten).

Men han insisterar på att vapenutgiften leder till något annat – den löser problemet med vad han (eller hans översättare) kallar kapitalets ”värdeökning”.⁵ Med detta tycks han mena

⁵ ”Värdeökning” är den trendiga nya översättningen av Marx' term *Verwertung*. Min tyska ordbok ger denna term betydelsen ”användning”, ”utnyttjande”, inklusive användning av maskiner.

problemet med att hitta en användning för kapitalet. Detta verkar vara ren mystik. Inom kapitalismen kan det inte finnas någon ”värdeökning” av kapital, ingen användning av kapital, såvida inte problemet med profitkvoten kan lösas. Detta beror på att den enda användningen av kapital inom formen för systemet är expansion, genom att göra en adekvat vinst. Om inte vapenekonomin kan ge en lösning på problemet med profitkvoten, kan den heller inte ge en lösning till problemet med så kallad ”värdeökning”.⁶

Mandel avvisar vapenutgifternas centrala roll för att hålla uppe profitkvoten, eftersom han har en hopplöst förvirrad uppfattning om hur vapenutgifter sker. Han hävdar att ju mer som investeras i vapenindustrin, desto mer kommer det att finnas en tendens till att profitkvoten faller, eftersom denna näringsgren tenderar att ha en hög organisk sammansättning av kapitalet. ”Investeringar av kapital i avdelning III (rustningssektorn – CH) höjer kapitalets organiska sammansättning där.”

Kapitalisterna i avdelning III förväntar sig samma avkastningsnivå som kapitalister i andra sektorer. Men produktionen av mervärde per investeringsenhet kommer att vara mindre inom denna sektor (eftersom kapitalet där har en högre organisk sammansättning: färre arbetare sköter fler maskiner osv.). Därför kan de bara få den förväntade profitkvoten om genomsnittet i resten av näringsgrenarna sänks för att betala dem.

Argumentet verkar övertygande – på ytan Men hur kan man då förklara det faktum att profitkvoten inte har minskat snabbt under de fredstidperioder som haft högst vapenutgifter? Det finns bara en förklaring. Man måste inse att inte bara kapitalisternas vinster i avdelning III, utan också avdelningens löner och kostnader för råvaror och maskiner måste betalas av kapitalisterna i andra näringsgrenar. Resurser från resten av ekonomin ställs alltså till förfogande för dessa saker, liksom för vapenkapitalisternas vinster utan att något ges till resten av ekonomin i gengäld.

Arbetarna i rustningsindustrin producerar ingenting som är till nytta för resten av ekonomin. Deras lön är ett avdrag från det totala samhällsliga mervärdet. Maskinerna i vapenfabrikerna för över sitt värde i varor som sedan förstörs: de måste betalas från det totala samhällsliga mervärdet. I detta hänseende skiljer sig vapenkapitalistens vinster inte från vapenarbetarens lön eller utgifterna för vapenämnde maskiner och råvaror.

Detta framgår empiriskt av hur vapentillverkningens vinster fastställs. De fastställs inte av marknaden, av utbud och efterfrågan på vapnen, eller kapitalflödet till och från rustningsindustrin. De fastställs genom ett statligt beslut om att betala vapenföretag en profitkvot som är lika med (eller något över) den som redan har fastställts för resten av ekonomin genom systemets lagar. Om den organiska sammansättningen i resten av ekonomin är låg kommer profitkvoten att vara hög där, och därför kommer profitkvoten som staten fastställer för vapentillverkarna att vara hög.

Så den verkliga frågan är inte, som Mandel ställer den, huruvida profitkvoterna i rustningsindustrin sänker den genomsnittliga profitkvoten. Frågan är om *någon som helst* vapenutgift minskar de vinster som kapitalisterna förfogar över, och därmed profitkvoten. Trots allt innebär rustningsutgifterna att kapitalisterna tvingas betala en ansenlig del av vinsterna som skatt till staten, istället för att stoppa allt i egen ficka.

Men vi får inte glömma att staten är ”bourgeoisens verkställande utskott”. De skatter som kapitalisterna betalar till staten går till dem själva som ett kollektiv (även om den enskilda kapitalisten inte alltid vill inse detta). Därför är vapenutgifterna på sätt och vis som lyx-

⁶ Jag noterar att Bob Rowthorn är lika förvirrad som jag angående Mandels motsägelser på den här punkten - även om hans slutsatser naturligtvis är helt annorlunda.

konsumtion för kapitalistklassen: det är vad den härskande klassen valde att spendera sina vinster på när de hade fått dem.

Om jag har 100 pund i fickan och spenderar 50, så betyder detta inte att jag inte hade 100 från början. Om det totala samhällsliga mervärdet motsvarar, säg, 200 miljarder dollar, betyder inte det faktum att kapitalistklassen väljer att spendera hälften på vapen att de ursprungliga 200 miljarderna egentligen var 100 miljarder. Vapenutgifterna minskar inte profitkvoten mer än kostnaderna för investeringar eller de rikas lyxvaror. Att påstå något annat är att blanda ihop *produktionen* av mervärde med kapitalistklassens *användning* av det.

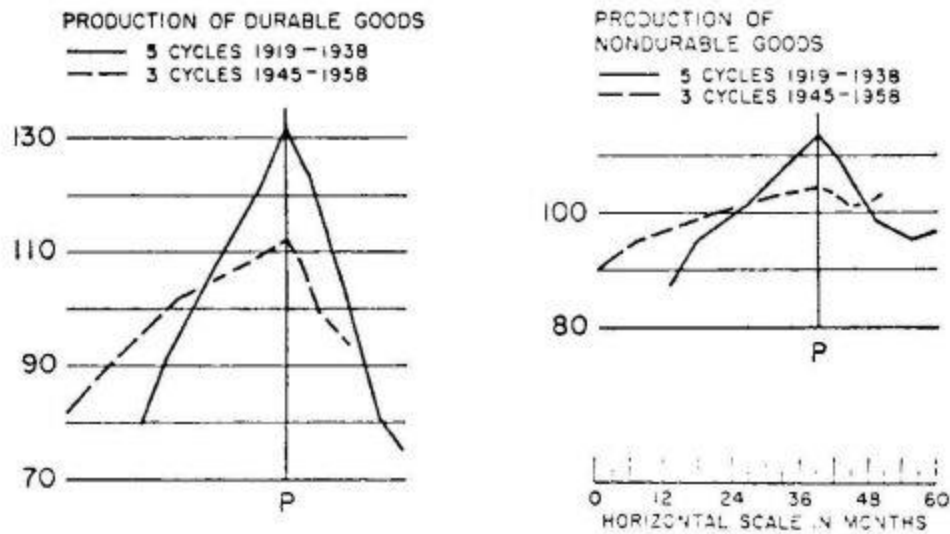
Mandel förstår helt enkelt inte motsägelserna i vapenekonomin. Han anklagar Mike Kidron för att ha gjort den ”i sanning häpnadsväckande” upptäckten att rustningsekonomin ”är en faktor som gör den senkapitalistiska tillväxten långsammare”.^{*} Men man behöver bara hastigt titta på statistiken för vapenutgifter och ekonomisk tillväxt för att inse att de ekonomier som burit den största delen av vapenbördan hade de sämsta tillväxtsiffrorna:

	Rustningsutgifter i % av BNP		Ekonomisk tillväxt
	1955	1970	1953–70
USA	13.4	9,9	93%
Storbritannien	7,7	4,9	54,7%
Frankrike	4,9	3,3	176%
Tyskland	3,2	3,2	224%
Japan	—	ca. 0.5%	265%

Japan, Västtyskland m.fl. har kunnat vara beroende av den amerikanska vapenbudgeten som stabilisator av det internationella kapitalistiska systemet, samtidigt som de burit relativt lite av den bördan själva. Resultatet är att i synnerhet Japan har kunnat använda nästan dubbelt så mycket av sin nationalprodukt åt produktiv ackumulation som staterna med stora rustningsutgifter. Om *alla* utvecklade västländer hade uppträtt som Japan skulle det ha skett en initial explosionsökning av Japan-typiska priser – bara för att följas av en katastrofal ökning av kapitalets organiska sammansättning, katastrofala fall i profitkvoterna och katastrofala lågkonjunkturer.

Denna punkt kan illustreras på ett annat sätt, genom att jämföra den amerikanska ekonomins beteende under två perioder: (1) under förkrigsåren när det knappast existerade några rustningsutgifter, och (2) under efterkrigsåren när rustningsutgifterna låg på en mycket hög nivå.

^{*} Det är på sin plats att här påpeka att just Kidron, som Harman hänvisar till och som är främste upphovsmannen till teorin om ”rustningsekonomin” speciella roll (se hans arbete [Västkapitalismen efter kriget](#), sv. uppl 1970), senare själv tog avstånd från denna teori – se t ex artikeln [Two insights don't make a theory](#) (i *International Socialism*, July 1977), där han bl a säger att ”det är svårt att vidhålla uppfattningen att det var den permanenta rustningsekonomin som drev på den långa boomen. Tvärtom, sådana utgifter måste ha främjat stagnation”. – *Red*

(Källa: RA Gordon: *Business Fluctuations*, New York 1961, s. 272)

Man kan se att tillväxttakten under *högkonjunkturerna* före krigets var snabbare än efter kriget – det fanns inga vapenutgifter som dämpade ackumulationstakten. Men just av den anledningen följdes de av mycket skarpare lågkonjunkturer än under 1940-talet, 1950-talet och 1960-talet.

Mandel förstår inte något av detta. Resultatet är att han, liksom alla borgerliga ekonomer, är tvingad att söka efter någon mystisk förklaring till systemets expansion under 1950-talet och dess stagnation och kriser i dag. Det är därför han återigen hamnar vid Kondratjevs magiska cykler. Men efter att ha tagit detta steg kan han inte handskas med revisionisterna och reformisterna som försöker förstöra den revolutionära kärnan i den marxistiska ekonomiska analysen. Istället tvingas han, som vi har hävdat ovan, försöka kompromissa med dem, att ersätta förklaring med eklekticism.

Resultatet är inte en bok som fungerar som vägledning till handling, utan ett något långtråkigt arbete som lämnar de viktigaste egenskaperna hos den moderna kapitalismen oförklarade. Mike Kidron beskrev en av Mandels tidigare böcker som "ett marxistiskt misslyckande". Tyvärr måste samma omdöme fällas här.

Översättning: Jesper Sydhagen